Refraktsiya yoshi, ahamiyati o‘zgarishi bilan fikrlash rivojlanishining bunday turlari boshlang‘ich maktab ta’limi davrida ham rivojlanishda davom etadi. Bundan tashqari, bolalarning kognitiv faolligini o‘rganish shuni ko‘rsatadiki, boshlang‘ich maktabning ohiriga kelib tadqiqot faolligi oshadi.

Fikrlash bosqichidagi bolalarning tadqiqot faoliyati ikkita xususiyat bilan tavsiflanadi: aqliy faoliyatning mustaqilligini rivojlantirish va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishdan iborat.

Mustaqillik tufayli bola o‘z tafakkurini nazorat qilishni o‘rganadi, tadqiqot maqsadlarini belgilash, sabab-oqibat munosabatlari gipotezalarini ilgari surish va unga ma’lum bo‘lgan faktlarni taklif qilingan farazlar nuqtai nazaridan ko‘rib chiqiladi. Tanqidiy fikrlash jarayonida bolalarning o‘z faoliyatiga va boshqalarning faoliyatiga tabiat va jamiyat qonunlari hamda qoidalari nuqtai nazaridan baho berishda namoyon bo‘ladi.

Bolalar o‘sib ulg‘ayganlarida, hodisaning yagona sababini aniqlab bo‘lmaydigan juda ko‘p holatlarga duch kelishganligi sababli, bu hollarda sabab-oqibat asoslari etarli bo‘lmaydi. Vaziyatni dastlabki baholash va voqealar rivojiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadigan ko‘plab variantlar va ko‘plab faktlar orasidan tanlash kerak. Bunday holda, tanlov “qidiruv maydonini toraytirish”, uni yanada ixcham va tanlab olish imkonini beruvchi bir qator mezonlar asosida amalga oshiriladi. Tanlangan qidiruv mezonlari asosida murakkab va shubhali vaziyatlarni hal qilishga imkon beradigan fikrlash evristik deb ataladi bu taxminan 12-14 yoshdan iboratdir. Shunday qilib, bolaning har qanday vazifaga ijodiy yondashishini rivojlantirar ekan, tafakkurning barcha turlarini bosqichma-bosqich shakllantirib, unga fikrlaydigan va ijodiy shaxs sifatida o‘sish imkoniyatini berish mumkin.

Boshlang‘ich maktab yoshida bolani tarbiyalashning eng muhim shartlaridan biri ijodiy tasavvurdir. Har qanday o‘quv predmetini xayolning faol faoliyatisiz, darslikda nima yozilganligini, o‘qituvchi aytganlarini tasavvur qila olmasdan, tasviriy tasvirlar bilan ishlay olmasdan turib, haqiqiy o‘zlashtirish mumkin emas. Boshlang‘ich maktab yoshida tasavvurni rivojlantirish jarayonida oldindan idrok etilgan narsalarni namoyish

qilish yoki berilgan tavsif, sxema, chizma va boshqalar bo‘yicha tasvirlarni yaratish bilan bog‘liq bo‘lgan qayta tasavvur kuchayadi. Transformatsiya, o‘tmishdagi taassurotlarni qayta ishlash, ularni yangi kombinatsiyalar va kompozitsiyalarga birlashtirish bilan bog‘liq tasvirlar ham keyingi rivojlanishni oladi.

Bolaning tasavvuri kattalarnikidan ko‘ra boyroq, ijodiyroq bo‘ladi, degan fikr keng tarqalgan bo‘lib, yosh bola odatda o‘z tasavvurining yarmini yashaydi. Biroq, 30-yillarda A.Vygotskiy bolaning tasavvuri asta-sekin rivojlanib borishini bildirib o‘tgan. Shunday ekan, bolaning tasavvuri kattalarnikidan boyroq, deyish adolatdan emas. Ba’zan, etarli tajribaga ega bo‘lmagan holda, bola hayotda duch keladigan narsalarni o‘ziga xos tarzda tushuntiradi va bu tushuntirishlar ko‘pincha kattalar uchun kutilmagan va o‘ziga xos bo‘lib tuyuladi. Ammo agar bolaga biror narsa yaratish yoki ixtiro qilish uchun maxsus topshiriq berilsa, ko‘p bolalar adashib, buni qilishdan bosh tortadilar yoki topshiriqni shartli va qiziqishsiz bajarishadi. Juda kam bolalar vazifani ijodiy bajara oladilar. Shuning uchun bolaning ijodiy tasavvurini rivojlantirish kerak. Bolalar fantaziyasini tasvirlab, L. Vygotskiy tasavvurning psixologik mexanizmini tushunish zarurligi haqida gapirdi va buni tasavvur va haqiqat o‘rtasidagi mavjud munosabatlarni aniqlamay turib amalga oshirish mumkin emas. Vygotskiy, - to‘g‘ridan-to‘g‘ri boylik va hilma-xillikka, shaxsning oldingi tajribasiga asoslanadi, chunki bu tajriba tasavvur tuzilmalari yaratilgan materialdir. Insonning tajribasi qanchalik boy bo‘lsa, uning tasavvuri shunchalik moddiy bo‘ladi. Dunyo haqidagi bu g‘oyani alohida ta’kidlash kerak, chunki u xorijda keng tarqalgan.

Bizning mamlakatimizda esa bola zo‘ravon va cheksiz tasavvurga ega bo‘lib, ichidan yorqin, noorganik tasvirlarni yaratishga qodir. Bu jarayonga kattalarning, o‘qituvchining har qanday aralashuvi faqat bu tasavvurni cheklaydi va yo‘q qiladi, uning boyligini kattalar tasavvuri bilan taqqoslab bo‘lmaydi. Shu bilan birga, bolaning tajribasining qashshoqligi uning tasavvurining qashshoqligini ham aniqlab berishi aniq. Tajriba kengayib borishi bilan bolalarning ijodiy faoliyati uchun mustahkam poydevor yaratiladi.

Kichik yoshdagi o‘quvchilarning ijodiy faoliyati kontseptsiyasi bu yosh davrining asosiy psixologik neoplazmalari va kashshoflik faoliyatining xarakterini tahlil qilish, o‘quvchi muayyan ma’noda o‘qituvchi bilan birgalikda quradigan ta’limni ijodiy jarayon sifatida tashkil etishning zamonaviy talablari, ushbu yoshda faoliyat mavzusiga va uni o‘zgartirish usullariga yo‘naltirilganlik ijodiy tajribani nafaqat amaliy bilimlarda, balki muayyan ob’ektlar, vaziyatlar, hodisalarni yaratish va o‘zgartirish, bilimlarni ijodiy qo‘llash kabi faoliyatda to‘plash imkoniyatini ko‘rsatadi.

Ushbu masala bo‘yicha psixologik-pedagogik adabiyotlarda ijodiy faoliyatga ta’riflar berilgan. Bilim bu – “O‘quvchining bilimini shakllantiradigan ijodiy faoliyat jarayoni sifatida tushuniladigan o‘quv faoliyati”.

Transformatsiya bu - yangi o‘quv va maxsus bilimlarni olish uchun rivojlanayotgan boshlang‘ich bo‘lib xizmat qiladigan asosiy bilimlarni umumlashtirish bo‘lgan talabalarning ijodiy faoliyati.

Yaratish bu - o‘rganilayotgan sohalar bo‘yicha talabalar tomonidan o‘quv mahsulotlarini loyihalashni o‘z ichiga olgan ijodiy faoliyat.

Bilimlarni ijodiy qo‘llash - talabaning bilimlarni amaliy qo‘llashda o‘z g‘oyalarini joriy etishni o‘z ichiga olgan faoliyatdir.

Bularning barchasi “Kichik o‘quvchilarning ijodiy faoliyati” tushunchasini aniqlashga imkon beradi: moddiy va ma’naviy madaniyat ob’ektlarini bilish, yaratish, o‘zgartirish va ulardan foydalanishning ijodiy tajribasini o‘zlashtirishga qaratilgan boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining samarali shaklidir.

Kichik maktab o‘quvchilarining ijodiga bo‘lgan bilim intilishi o‘zini izlanish faolligi, yuqori sezuvchanlik, rag‘batning yangiligiga, vaziyatga sezgirlik, odatiy yangilikni kashf etish, yangi (mavzu, sifat)ga nisbatan yuqori tanlanganlik shaklida namoyon bo‘ladi.

7-8 yoshga kelib, kichik o‘quvchining ijodi ko‘pincha yangi va noma’lumlarga oid mustaqil savollar va muammolar shaklida namoyon bo‘ladi va talabalarning tadqiqot doirasi kengayadi.

Bu boshlang‘ich maktab yoshida ijodkorlikning asosiy tarkibiy qismi muammoli bo‘lib qolishiga olib keladi, bu esa bolaning yangiga doimiy ochiqligini ta’minlaydi va qarama-qarshiliklarni izlash istagini kuchaytiradi. Ijodiy bolada taklif qilingan va mustaqil (ko‘rinadigan) muammolarni hal qilish ko‘pincha o‘ziga xoslikning namoyon bo‘lishi bilan birga bu ijodkorlikning yana bir muhim tarkibiy qismi, u farq darajasini, nostandart, g‘ayrioddiyligini ifodalaydi.

Kichik yoshdagi o‘quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish shartlari psixologiya-pedagogika fanlarida hozirgi kunda tez o‘sib borayotgan axborot sharoitida ijodiy fikrlashni rivojlantirish va faollashtirish alohida ahamiyatga ega ekanligi bir necha bor ta’kidlangan. Darhaqiqat, har qanday faoliyatda faqat ma’lum hajmdagi bilimlarni egallash emas, balki eng muhimlarini tanlab olish, ularni turli masalalarni hal qilishda qo‘llay olish alohida ahamiyatga ega bo‘ladi.

Ushbu maqolada ijodiy o‘qitish metodlarining psixologik va pedagogik asoslari tizimli yondashuv asosida yoritilgan. Ayniqsa, ijodiy fikrlashni shakllantirishda samarali bo‘lgan 7 ta ijodiy metod tahlili (jamoaviy ish, aqliy hujum, rol o‘ynash, dizayn fikrlash, o‘quv sumkasi, SCAMPER modeli va muzqaymoq tayoqchalari metodi) orqali o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi interaktivlik, hamkorlik, va ijodiy yondashuvlar yoritilgan. Bu metodlarning integratsiyasi orqali bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy kompetensiyasi va ijodiy salohiyati oshiriladi.

Maqolada ko‘rsatilgan ijodiy metodlar amaliy jihatdan boshlang‘ich ta’limda qo‘llanishga mos va real pedagogik muhitda o‘qituvchining darsni ijodiy tashkil etish imkoniyatlarini kengaytiradi. Ayniqsa, "aqliy hujum", "SCAMPER modeli", "rol o‘ynash" usullari o‘quvchilar tafakkurini rivojlantirish, ularda mustaqil fikrlash, muammoni hal qilish, yangicha yondashuvlarni qo‘llash ko‘nikmalarini shakllantirishda muhim o‘rin tutadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI: (REFERENCES)

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – T.: Adolat, 2020.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ–2909-sonli qarori. “2017–2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi”. – T.: 2017.

3. Boshlang‘ich ta’lim davlat ta’lim standarti. – T.: O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi, 2022.

4. Vygotskiy L.S. Imaginatsiya va ijod bolalarda. – M.: Pedagogika, 1983. – 160 b.

5. Shadrikov V.D. Shaxs psixologiyasi: ijtimoiy va intellektual rivojlanish. – M.: Logos, 2007.

DOI: https://10.5281/zenodo.17664419

BILIM VA MALAKALARNI BAHOLASHNING NAZARIY ASOSLARI

Quvondiqov Shamshodjon Husniddin o‘g‘li
Profi University Navoiy filiali
Boshlang‘ich ta’lim mutaxasislik fanlari o‘qituvchisi
shamshodquvondiqov94@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada bilim va malakalarni baholash jarayonining nazariy-metodik asoslari, baholash tizimining pedagogik ahamiyati hamda zamonaviy yondashuvlar yoritilgan. Baholashning maqsadi, funksiyalari, mezonlari va metodlari ilmiy nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Shuningdek, kompetensiyaviy yondashuv asosida o‘qitish jarayonida baholashning yangi shakllari, o‘qituvchining baholashdagi roli hamda o‘quvchi faoliyatining o‘z-o‘zini tahlil qilishga yo‘naltirilgan mexanizmlari bayon etiladi.

Kalit so‘zlar: *baholash, bilim, malaka, ko‘nikma, kompetensiya, refleksiya, diagnostika, formatif baholash, summativ baholash, reyting tizimi.*

АННОТАЦИЯ

Раскрываются теоретико-методологические основы процесса производства знаний в классе, его педагогическое значение и современные условия. Анализируются и анализируются с научной точки зрения цель, задачи, критерии оценки, описываются новые механизмы процесса производства, основанные на компетентностном подходе, роль учителя в его деятельности и утраченные механизмы самоанализа образовательного процесса.

Ключевые слова: *знания, умения, навыки, компетентность, рефлексия, диагностика, формирующая поддержка, итоговая поддержка, рейтинговая система.*

ABSTRACT

This article discusses the theoretical and methodological foundations of the process of assessing knowledge and skills, the pedagogical significance of the assessment system, and modern approaches. The purpose, functions, criteria, and methods of assessment are analyzed from a scientific point of view. Also, new forms of assessment in the educational process based on a competency-based approach, the role of the teacher in assessment, and mechanisms aimed at self-analysis of student activity are described.

Keywords: *assessment, knowledge, skills, skills, competence, reflection, diagnostics, formative assessment, summative assessment, rating system.*

Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasida sifatli ta’limga erishishning eng muhim vazifalari belgilanib, amalga oshirilmoqda [2]. Shu jihatdan bu jarayonda o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalarini tashxis etish dolzarb bo‘lib turibdi. Mazkur o‘rinda ana shu masalaning tahliliga e’tiboringizni tortamiz. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi yangi tahrirdagi qonunida umumiy o‘rta ta’limni zamonaviy talablar asosida rivojlantirish huquqiy-me’yoriy jihatdan belgilab qo‘yilgan [1]. Su jihatdan o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalarini tashxis etishning metodikasi muammosini tadqiq etish dolzarb bo‘lib turibdi.

O‘quvchilar bilimini baholash metodikasi xilma-xil va boydir. Har bir metodning o‘z afzallik va kamchiliklari mavjud bo‘lib, ularni to‘g‘ri tanlash va kombinatsiyalash orqali ta’lim jarayonini samarali tashkil etish mumkin. O‘qituvchilar ushbu metodlardan foydalanib, o‘quvchilarning bilimlarini to‘g‘ri va adolatli baholashlari, shuningdek, ularni o‘zlashtirish jarayonini yaxshilashlari mumkin.

Baholash — bu o‘quvchi faoliyatining natijalarini belgilangan me’zonlar asosida tahlil qilish, aniqlash va ularni baholovchi fikr bilan ifodalash jarayonidir. Pedagogik lug‘atda baholash “ta’lim jarayonida o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasini aniqlash, tahlil qilish va natijalarni ifodalash faoliyati” sifatida ta’riflanadi.

Baholashning mohiyati quyidagi asosiy jihatlarda namoyon bo‘ladi: o‘quvchilarning o‘qishdagi muvaffaqiyatlarini aniqlaydi, o‘qituvchi faoliyatining samaradorligini ko‘rsatadi, ta’lim sifati va mazmunini takomillashtirishga yordam beradi.

Baholash jarayoni bir nechta maqsadlarga ega:

1. Diagnostik maqsad – o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalaridagi kamchilik va yutuqlarni aniqlash.

2. Rivojlantiruvchi maqsad – o‘quvchining tafakkurini, o‘zini tahlil qilish va mustaqil o‘rganish qobiliyatini rivojlantirish.

3. Motivatsion maqsad – o‘quvchini yanada faol, mas’uliyatli o‘qishga undash.

4. Nazorat maqsadi – ta’lim jarayonining rejalashtirilgan maqsadga muvofiqligini tekshirish.

Baholash – biron-bir domenning (bilim, ko‘nikma, malaka va kompetensiyalar majmuyining) ta’lim oluvchilarda (test topshiruvchilarda) shakllanganlik darajasini o‘lchash jarayoni.

Klassik test nazariyasining asoschilaridan Frederik Lord (Frederick Lord) va Melvin Novik (Melvin Novick) “o‘lchash” atamasiga quyidagicha ta’rif beradi: “o‘lchash – bu tajriba obyektining konkret xususiyatlariga raqamlar (ballar)ni biriktirish jarayoni” [3]. Mualliflar o‘lchash jarayonda uch bosqichni ajratib ko‘rsatadilar:

– birinchi: tajriba obyektini aniqlash;

– ikkinchi: o‘lchanadigan xususiyatni aniqlash;

– uchinchi: tajriba obyektining o‘lchanayotgan xususiyatini raqam bilan ifodalash qoidasini aniqlashtirishimiz lozim.

Ta’lim tizimining asosiy maqsadi – shaxsning har tomonlama kamol topishini, bilim, ko‘nikma va malakalarning shakllanishini ta’minlashdir. Bu jarayonda baholash o‘quv jarayonining ajralmas tarkibiy qismi sifatida namoyon bo‘ladi. Baholash orqali o‘quvchilarning bilim darajasi, o‘qituvchining faoliyati natijalari hamda ta’lim jarayonining samaradorligi aniqlanadi. An’anaviy ta’lim tizimida baholash ko‘proq nazorat funksiyasini bajargan bo‘lsa, hozirgi davrda u rivojlantiruvchi, rag‘batlantiruvchi va yo‘naltiruvchi vazifalarni bajaradi.

Tadqiqotlarda baholash tizimining nazariy asoslarini yoritish uchun quyidagi metodlardan foydalanildi:

1. Nazariy tahlil metodi	Mahalliy va xorijiy olimlarning baholash tizimiga oid ilmiy asarlari o‘rganish.
Tizimli yondashuv	Baholash jarayoni ta’lim tizimining boshqa komponentlari bilan bog‘liq holda tahlil qilish.
Taqqoslash metodi	An’anaviy va zamonaviy baholash tizimlari o‘rtasidagi farqlar solishtirish.
Empirik kuzatuv	o‘qituvchilarning amaliy faoliyatida baholash jarayonining qo‘llanilishi o‘rganish
Analitik yondashuv	o‘quvchilarning baholanish natijalari asosida ta’lim sifati tahlil qilish

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, baholashning nazariy asoslari uchta asosiy yo‘nalishda ko‘rib chiqiladi:

1) baholashning mohiyati va maqsadi;

2) baholashning funksiyalari;

3) baholash turlari va zamonaviy yondashuvlar.

Zamonaviy baholash tizimida an’anaviy “ball qo‘yish” usuli o‘rnini kompleks, shaxsga yo‘naltirilgan baholash tizimlari egallamoqda. Baholash o‘quvchi faoliyatining barcha jihatlarini – bilish, amaliyot, muloqot, ijodkorlik, refleksiya – ni o‘z ichiga olishi kerak. Baholashning rivojlantiruvchi tabiati shundaki, u faqat natijani

o‘lchash emas, balki o‘quvchi faoliyatini tahlil qilish va o‘zini o‘zi baholash ko‘nikmasini shakllantirishga xizmat qiladi.

Bugungi kunda 2020-2021-o‘quv yilidan boshlab mamlakatimizning umumiy o‘rta ta’lim maktablarida TIMSS, PISA va STEAM xalqaro ta‟lim dasturlari joriy etilmoqda. Shu sababli mazkur dasturlar asosida umumiy o‘rta ta‟lim maktablari o‘quvchilarining bilim, ko‘nikma va malakalarini tashxis etish zaruriyat bo‘lib turibdi. Bizning yondashuvimizga ko‘ra, o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalarini ushbu dasturlar asosida tashxis etish quyidagi imkoniyatlarni beradi: a) o‘quvchilarning har bir fan bo‘yicha bilim darajasini va savodxonligini chuqurlashtirish; b) o‘quvchilarning ko‘nikmasini amaliy faoliyat asosida rivojlantirib borish;

v) o‘quvchilarning malaka darajasini turli tadbirlar vositasida o‘stirib borish;

g) o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va malaka darajalarini tashxis etishda xalqaro ta’lim dasturlarining talablariga asoslanish. Bularning barchasi o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalarini tashxis etishning zaruriyatini belgilaydi.

Mazkur jarayonni amalga oshirish uchun maxsus guruh tuziladi. Guruhning tarkibida quyidagilar ishtirok etishi taqozo etiladi: har bir o‘quv fanining o‘qituvchilari, sinf rahbarlari, taklif etiladigan metodistlar va mutaxassislar, maktab jamoasining vakili, maktab psixologi. Bu guruh o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalarini tashxis etish rejasiga ega bo‘lishi maqsadga muvofiq hisoblanadi. Bizningcha, bunday reja choraklik muddatda tuzilishi kutilgan samarani beradi. Chunki tashxis etishning natijasiga ko‘ra, o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va malakasini yanada rivojlantirish tadbirlari ishlab chiqiladi. Shunday qilib umumiy o‘rta ta’limni rivojlantirishda o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalarini tashxis etishda xalqaro ta’lim dasturlaridan foydalanish muhim o‘rin tutadi.

Bilim va malakalarni baholash — bu faqat nazorat vositasi emas, balki ta’lim sifatini oshirish, o‘quvchi faoliyatini rivojlantirish, o‘qituvchining pedagogik mahoratini takomillashtirish uchun xizmat qiluvchi murakkab tizimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI: (REFERENCES)

1. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonuni.// www.ziyonet.uz.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ–3775-sonli qarori. Toshkent, 2018.

3. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O„zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent, 2022.

4. Bloom B.S. Taxonomy of Educational Objectives. New York: McKay, 1956.

5. Lord F. and Novick M. Statistical Theories of Mental Test Scores. – Reading, MA: Addison-Wesley Pub. 1968.

6. Qodirova F. Ta’limda baholash metodlari. Toshkent: Innovatsiya nashriyoti, 2020.

7. Husen T., Postlethwaite T. The International Encyclopedia of Education. Oxford: Pergamon, 1994.

8. Shavkatova N. Kompetensiyaviy yondashuv asosida ta’lim natijalarini baholash. Toshkent: Fan, 2022.

9. 2. Xodjayev N., Yo‘ldoshev J., Rahmonqulova G. Pedagogika. Toshkent: O‘qituvchi, 2021.